

УДК 343.35

Яна Сергіївна Остапенко*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)*

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО ПЕРЕДБАЧАЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЛУЖБОВЕ ПІДРОБЛЕННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (І СТОЛІТТЯ ДО Н. Е. – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Розглянуто розвиток кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за службове підроблення, проведено історично-правовий аналіз виникнення та формування поняття «службове підроблення» та відповідальності за його вчинення в історично-правових документах від зародження римського права до Жовтневих подій 1917 року, вивчено досягнення історичних епох і процес адаптації поняття «службове підроблення» до сучасних правових реалій.

Ключові слова: *службове підроблення, римське право, канонічне право, Руська правда, Псковська судна грамота, Литовські статuti, Судебник Івана Грозного, Соборне Укладення, Права, за якими судиться малоросійський народ, Укладення про покарання кримінальні та виправні, Кримінальне укладення 1903 року.*

Постановка проблеми. Злочинність у широкому розумінні цього слова з'явилася одночасно з виникненням між людьми суспільних відносин. За словами А. І. Долгової, історія злочинності така тривала, як довгочасне існування людства на Землі [1, с. 7]. Підроблення не є винятком і як більшість злочинів має багатовікову історію. Передумовою його зародження слугували різні фактори: розпад первісного ладу, занепад натурального господарства, поява приватної власності; виникнення писемності, а отже, правового обороту; введення грошей та розвиток грошового обігу, товарно-грошових відносин тощо. Усі названі фактори, з'являючись на тому чи іншому історичному етапі, зумовили необхідність заборони цього явища – суспільно небезпечних підробок.

Історія кримінального права свідчить, що місце підробки документів, у тому числі службового підроблення, у структурі злочинних проявів залишалось майже незмінним у будь-які періоди розвитку суспільства, держави та права. Мало відрізняються й причини цього злочину (хоч службова особа, яка вчинює підроблення документа, може переслідувати різні цілі, але найбільш поширеною з них є одержання майнової вигоди). Нерідко підроблення використовувалося і використовується як засіб вчинення іншого злочину чи приховування вже вчиненого правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з основоположних методів пізнання в сучасній правовій науці є історико-правовий. Як вже згадувалося вище, поява службового підроблення майже співпадає в часі з виникненням писемності. У цьому випадку досить актуальним є вислів В. І. Вернадського, який стверджував, що минуле наукової думки малюється кожен раз у новій перспективі. Рухаючись вперед, наука не тільки створює нове, а й неминує оцінює старе, пережите [2, с. 142].

Питаннями історичного розвитку службового підроблення займалися такі вчені, як Т. Б. Басов, Н. О. Гуторова, В. І. Дінека, А. І. Долгова, О. О. Дудоров, О. О. Жижиленко, Б. В. Здравомислов, С. М. Іншаков, М. І. Фіалка та багато інших.

Мета даного дослідження – прослідкувати історичний розвиток службового підроблення в письмових пам'ятках від найдавніших часів до часів Жовтневих подій 1917 року, а також проаналізувати досягнення тих епох і адаптувати їх до сучасних правових реалій.

Виклад основного матеріалу. Прослідкувати історію розвитку службового підроблення не дуже важко, оскільки воно згадується в найдавніших історичних документах. Одним із найдавніших джерел, в якому згадується службове підроблення, є римське право, а точніше *lex Cornelia de falsis*, у законі Корнелія Сулли. Часом створення останнього вважаються 80-ті роки до нашої ери (повний текст його оригіналу, на жаль, не зберігся). Судячи з джерел, що дійшли до нас, римське право

не розглядало підроблення документів як злочинне діяння до початку правління Сулли, лише завдяки загальному розвитку правового обороту в Римі за його правління з'явилася можливість висунути на перший план розуміння необхідності правового захисту таких важливих елементів правопорядку. Більшість вчених, посилаючись на слова Цицерона, вважає, що закон Сулли спочатку мав на увазі тільки підробку духовних заповітів і монет. Духовні заповіти, зокрема, необхідно було захищати від різноманітних посягань, оскільки вони мали дуже важливе значення не тільки для окремих осіб, а й для держави в цілому. Перш за все складання заповіту було в ті часи публічним актом, а отже, внесення в заповіт підроблення – дуже ризикованим діянням. Згодом процедура укладення заповіту спростилася, вона змінилася з публічного виступу на присутність двох свідків при його складанні, що значно полегшувало вчинення підроблення. Саме в цей час підроблення документів набуває характеру суспільно небезпечного і караного діяння. Підроблення інших, крім заповіту, документів не було передбачене в законі Сулли. Лише наступними внесенням доповнень в *lex Cornelia de falsis* воно поширилося і на інші державні та приватноправові документи [3, с. 21–27].

Можна зробити висновок, що в перших згадках підроблення як суспільно небезпечне діяння все ще носить більш примітивний характер, оскільки не має визначення поняття «документ», та й коло документів, за підроблення яких існувала відповідальність, було досить вузьким.

Як кожна історична епоха проходить свій шлях, так і злочини з часом еволюціонують та стають різноманітніші та більш осмислені. Це стосується і службового підроблення.

Не можна не погодитися з думкою Т. Б. Румянцевої, що витoki кримінально-правової заборони підроблення документів необхідно поєднувати головним чином із розвитком двох явищ: формуванням управлінської структури держави і появою письменності [4, с. 13].

Із запровадженням і вдосконаленням документообігу еволюціонувало і службове підроблення. Тепер воно зачіпає більше коло документів, а отже, за його вчинення встановлюється суворіше покарання.

Слідуючи за хронологією історії європейського права, необхідно розглянути підроблення крізь призму канонічного права. Так, одним із найважливіших джерел канонічного права на Заході були Папські декреталії (декрети). У V ст. ці акти мали не менше значення і включалися в усі збірники канонічного права. Папські декреталії стали основою для проведення кодифікації канонічного права. При папі Григорії IX у 1234 р. вийшло повне зібрання декреталій, що складалося приблизно з двох тисяч розділів і у якому узагальнювалася та систематизувалася майже столітня праця [5, с. 224].

Канонічне право в різних своїх частинах містить розділи, складовими яких є постанови про *crimen falsi*. Це постанови про підроблення в V книзі декреталій Григорія IX, де мова йде про обмову, про підроблення духовними особами королівської печаті і підроблення папських документів.

Загальний характер підроблення, наскільки це можна зрозуміти з джерел канонічного права, полягає в тому, що даний злочин розглядається як замах на суспільні інтереси, тобто повністю позбавлений майнового характеру.

Під підробленням документів канонічне право розуміло підроблення папських документів і підробку королівської печаті духовними особами. Підроблення папських документів, напевно, траплялися досить часто в ту епоху, оскільки папи в цілому ряді своїх постанов постійно виступають проти осіб, які займаються підробленням, і вживають заходів превентивного характеру проти цього злочину. Так, під страхом покарання заборонялося приймати папські грамоти не інакше як із рук самого папи або осіб, спеціально для цього уповноважених.

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що канонічному праву ще не відоме поняття «службове підроблення» у широкому розумінні в порівнянні з римським правом. Особливість визначень канонічного права відносно підроблення полягає в деталізації окремих вказівок на те, яким чином вчинюється підроблення, що пояснюється міркуваннями практичної зручності і відповідає духу часу.

Історія закріплення поняття «підроблення» в зарубіжних законодавствах указує нам на те, якими є об'єктивні форми і способи затвердження юридичних відносин, а саме: суспільство звертається до суб'єктивних гарантій їх достовірності, якими виступають, наприклад, показання свідків. Еволюція вітчизняного законодавства дає нам аналогічну картину.

За часів Руської правди поняття «підроблення» ще не було відоме, бо воно пов'язане з писемністю, яка була майже не розвинута в той час. Своєрідним праобразом підроблення документів тоді виступали обмова і підроблення приграничних знаків [3, с. 214].

Звернемося до іншого документа. Псковська судна грамота 1467 р., яка належить до цивільно-правових і приватноправових документів, розглядала підроблення в більш соціальній сфері. Так, стаття 38, згідно з якою шукач торговельного боргу по дощечках повинен був подати «рядницю», тобто боргову записку, в якій значилося б, що гроші були дані в борг у торгівлі [6, с. 41]. Така рядниця писалася при церкві Св. Трійці, а її копія або «противень» мали зберігатися в лаврі Св. Трійці. Якщо рядниця «разногласила» з противнем (тобто була підроблена), то суд не задовольняв позовних вимог кредитора [3, с. 216].

Псковська судна грамота ще не передбачала кримінального покарання за підроблення, а саме діяння не було криміналізоване.

Аналізуючи такі історичні документи, як Литовські статuti 1529, 1568 та 1588 рр., можна зазначити, що починаючи з першого статуту 1529 р. до останнього 1588 р. поняття «підроблення» значно розширилося. У Литовських статутах 1529 р. воно міститься у розділі першому, артикулі 5 і звучить як: «Хто бы листы або печати господарские фальшовал, чим мает каран бытии», при цьому розгорнутого визначення поняття «підроблення» чи пояснення його суті або способу його вчинення в тексті немає. Так само не вказуються вид та міра покарання за нього [7].

Литовські статuti 1566 р. містять два артикули про підроблення: артикул 12, що дублює 5 артикул Литовського статуту 1529 р., але вже має пояснення [7]. У даному тексті вже описано і зміст поняття «підроблення», і спосіб його вчинення, і покарання. Ця стаття вказує на підроблення листів і печаток, документів писарів, заповітів шляхом підроблення запису чи печатки на документі. За таке діяння передбачалося покарання вогнем. У третьому Литовському статуті 1588 р. вищезгадані статті суттєво не змінилися, але розширилося коло посадових осіб, підроблення документів якими передбачало відповідальність, більш розгорнутим стало уявлення про спосіб підроблення. Як уже наголошувалося, вказано і на покарання за нього (злочин карався «вогнем») [7].

У іншій історичній пам'ятці – Судебнику Івана Грозного 1550 р. – службове підроблення стоїть на одному рівні з розбоем та вбивством [8].

Окрім того, Судебник 1550 р. розглядав такі різновиди підроблення, як завідомо неправдиве обвинувачення судді в умисному неправосудді (ст. 6), завідомо неправдивий наклеп царю на суддів (ст. 7), завідомо неправдиве обвинувачення дяків і піддячих у лихомостії (ст. 8–13), наклеп і неправдиві доноси сторін і других учасників судового розгляду (ст. 42). Судебник містив вказівку на ряд формальних ознак, яких необхідно було дотримуватися при створенні офіційних документів (ст. 28, 62). Виданий в доповнення до Судебника 1550 р. Указ 1558 р. закріпив обов'язковий запис договору в реєстраційну книгу [8].

Аналіз даної норми дозволяє зробити висновок про те, що законодавець вже в той час розмежував такі види підроблення, як внесення підроблення в готовий документ, а також створення фіктивного офіційного документа.

Укладення царя Олексія Михайловича (Соборне Укладення) вимагує наступну картину подальшого розвитку поняття «підроблення». У той час як Судебник 1550 р. знав тільки підробку і службове підроблення, Укладення 1649 р. додає до нього ще й нові різновиди даного злочину. Подібно до пам'яток історії, розглянутих вище, Укладення

встановлює, перш за все, багато формальних умов, необхідних при складанні письмових документів, що виступають, так би мовити, превентивними заходами протидії підробленню.

Згідно зі згаданим актом підроблення вважалося закінченим злочином із моменту вчинення підроблення, використання підробленого документа при цьому не було необхідним. В Укладення 1649 р. розглядалися і мотиви вчинення аналізованого злочину. Так, мотивами підроблення визнавалися користь та інші наміри [9, с. 91]. Як бачимо, підроблення документів має не приватноправовий характер, а навпаки, уже не розглядається без участі посадових осіб органу державної влади.

Отже, Укладення не знає загального поняття «підроблення», як, до речі, і поняття «підроблення документа». Хоча названий акт і містить особливу главу IV, присвячену підробці документів («О подписчеках и которые печати поддельвают»), але в ній мова йде лише про «підпис». Про інші види підроблення йдеться в інших розділах Укладення, причому різниця між ними полягала й у неоднаковому покаранні [3, с. 231].

Наступний розвиток кримінально-правові заборони службового підроблення отримали у Воїнських Артикулах 1715 р. Особливо значущих положень щодо підроблення вони не містили, а лише доповнювали Укладення. Разом із каральними заходами Артикули передбачали заходи запобігання підробленню документів. Так, починаючи з дати виходу (1715) вимагалось ведення суворої звітності документів, на кожному з них повинна бути присутня вказівка на особу, що створила документ, підписи всіх, через чії руки даний документ проходив, а також інші формальності, завдяки яким законодавець сподівався уникнути підроблення документів [10, с. 326–327].

Незважаючи на те, що за часів Гетьманщини Україна користувалася російським імперським правом, все ж таки були зроблені спроби кодифікації вітчизняного законодавства, зокрема, «Права, за якими судиться малоросійський народ». Цей документ вважається першою з них, тим більше, його розглядають як першу сходинку на шляху створення незалежної держави. Хоча «Права» так і залишилися лише історичною пам'яткою, не зупинитися на них не можливо. За своїм змістом і структурою «Права» здебільшого спиралися на Литовські статuti, тому щодо кримінальної відповідальності за підроблення значних новел вони не внесли. Підтвердженням цього може бути назва 13 Артикулу «О казни фалшующьх грамоты, привилегий, указы и печати государевы» Глави III «О высочайшей чести и власти монаршеской» [11, с. 43]. Висновок один: законодавець майже відмовляється від охорони документообігу в приватноправових відносинах та розглядає як предмет злочину саме офіційні документи, захищаючи від підроблення царські грамоти, указы або печатки.

В Укладенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. службовому підробленню була присвячена вже окрема глава 4 (ст. 390–393), п'ятого розділу, що мав назву «О преступлениях и проступках по службе государственной и общественной». Так само, як і в розглянутих вище документах, Укладення ще не наводить визначення поняття «підроблення». З'ясувати його сутність можна з урахуванням сукупності суб'єктивних і об'єктивних ознак окремих складів злочинів.

Для прикладу розглянемо ст. 391 Укладення, в якій називається три види підроблення:

- 1) діяння, визнані злочинними незалежно від мотиву і цілі («учинит фальшивую подпись, приведет вымышленное свидетельское показание, допустит подставных свидетелей или заочно составит акт от имени отсутствующих, или совершит оный задним числом»);
- 2) діяння, визнане злочинним тільки за наявності користі або особистої зацікавленості («с намерением из корыстных или иных личных видов нарушит правила для совершения или засвидетельствования актов сего рода постановленные»);
- 3) діяння, визнані злочинними за наявності злочинних намірів («вполне или частою также с намерением скроет истину в докладах, рапортах, протоколах, журналах, свидетельствах, гражданских или торговых обязательствах и прочих каких-либо официальных актах, или включит в них вымышленные обстоятельства или заведомо ложные сведения, или выдаст мнимую копию с акта несуществующего, или же неверную с настоящего акта копию, или же дозволит себе подделку, злонамеренную переправку или подчистку актов, отданных ему на сохранение, кроме означенных в предшествующей 390 статье, или похитит, истребит, или утаит такие акты») [3, с. 309–310].

Як бачимо, до підроблення належали не тільки підробка, виправлення чи підчистка документів, а й викрадення, знищення чи приховування документів, що були ввірені посадовій особі для збереження.

Останньою кодифікованою історичною пам'яткою дореволюційної Росії стало Кримінальне укладення 1903 р. Незважаючи на те, що воно так і не вступило в законну силу в повному обсязі, все ж таки має велике історичне значення для вивчення розвитку кримінально-правового феномену службового підроблення.

У Кримінальному укладенні службовому підробленню присвячено окрему 21 главу «О подлоге», в якій містилося 14 статей (ст. 437–452). У них виділені об'єкт і суб'єкт службового підроблення. Крім того, розмежовувалися створення підробленого документа та використання його і створення його для промислу, тобто для продажу. Виокремлювалися і спеціальні суб'єкти вчинення даного злочину. Так, у ст. 444 Укла-

дення мова йде про підроблення лікарем, що не знаходиться на державній чи суспільній службі, лікарняного листка [12, с. 87–90].

До того ж в Укладенні вперше з'являється термін «подделка», або «перделка», до цього вживалися переважно поняття «переправка, подчистка или другое изменение» (ст. 437) [12, с. 87].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Резюмуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що історичний аналіз законодавства, що регулювало службове підроблення, дозволяє відслідкувати основні шляхи розвитку як юридичної думки з цієї проблематики, так і підходи до визначення цього поняття. Дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців, а також накопичені в минулому знання виступають невід'ємною складовою і орієнтиром для сучасних наукових розробок у цьому напрямку. Багатий досвід правових наук одночасно є і підґрунтям для розвитку ідей і підходів до вирішення питання диференціації і розширення поняття «підроблення документів».

Список використаних джерел

1. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – М.: НОРМА (НОРМА – ИНФРА – М.), 2001. – 784 с.
2. Вернадский В. И. О науке: в 3 т. / В. И. Вернадский – Т. I: Научное знание. Научное творчество. Научная мысль. – Дубна: Изд. центр «Феникс», 1997. – 76 с.
3. Жижиленко А. А. Подлог документов. Историко-догматическое исследование / А. А. Жижиленко. – СПб.: Невск. тип., 1900. – 746 с.
4. Румянцева Т. Б. Уголовно-правовой анализ и квалификация должностного подлога как способа совершения корыстных преступлений: дис. канд. юрид. наук, спец.: 12.00.08 / Т. Б. Румянцева. – М., 1994. – 185 с.
5. Порівняльне правознавство: підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; за ред. В. Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003. – 274 с.
6. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / под ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. – М., 1990. – 512 с.
7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года: за виданням 1855 року. – Мінск, 2003. – С. 35–63. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_07.htm
8. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. – Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / под общ. ред. О. И. Чистякова; отв. ред. тома А. Д. Горский; рец. В. И. Корецкий. – М.: Юрид. лит., 1985. – 520 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm

9. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. – Т. 3: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / под общ. ред. О. И. Чистякова; отв. ред. тома А. Д. Горский; рец. В. И. Корецкий. – М.: Юрид. лит., 1985 – 512 с.
10. Хрестоматия по истории государства и права СССР: Дооктябрьский период / под. ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1990. – 480 с.
11. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / відповід. ред. та автор передмови Ю. С. Шемшученко. – К.: Книга, 1997. – 547 с.
12. Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года / издание Сенатской типографии. – С. Пб., Сенатская типография, 1903. – 130 с.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2015.

Остапенко Яна Сергеевна

*(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина)*

РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, ПРЕДУСМАТРИВАЮЩЕГО ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА СЛУЖЕБНЫЙ ПОДЛОГ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ (I СТ. ДО Н. Э. – НАЧАЛО XX СТ.)

Рассмотрено развитие уголовного законодательства, предусматривающего ответственность за служебный подлог, проведен исторически-правовой анализ развития и формирования понятия «служебный подлог» и ответственности за его совершение в исторически-правовых документах от зарождения римского права до Октябрьской революции 1917 года, изучены достижения исторических эпох и способы адаптации понятия «служебный подлог» к современным правовым реалиям.

Ключевые слова: *служебный подлог, римское право, каноническое право, Русская правда, Псковская судная грамота, Литовские статуты, Судебник Ивана Грозного, Соборное Уложение, Права, по которым судится малороссийский народ, Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, Уголовное уложение 1903 года.*

Iana S. Ostapenko

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW PROVIDING LIABILITY FOR FORGERY: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS (I CENTURY B.C. – BEGINNING OF XX CENTURY)

Problem's setting. *One of the crime varieties in the field of service activities is forgery, which has come a long historical path up to consolidation in a modern legal*

norm in domestic and foreign legislations. A prerequisite for the emergence of such a specific phenomena as forgery served various factors: the collapse of primitive society, the emergence of private property; introduction of writing, development of legal turnover; emergence of money and monetary development; decline in subsistence farming, the development of commodity and money relations, etc. All these factors since their appearance at some stage of social development created the need to prohibit socially dangerous fakes that were a prototype of the forgery.

Analysis of recent studies. *The issues of historical development of forgery at various times were the interest of many foreign and domestic scientists; especially we should note the following: T. B. Basov, N. O. Hutorova, V. I. Dinek, A. I. Dolhov, O. O. Dudorov, O. O. Zhyzhylenko, B. V. Zdravomyslov, S. M. Inshakov, M. I. Fialka and many others.*

Objective of the research. *The objective of this research is the need to follow the historical development of forgery in written monuments of history from ancient times to the Great October Revolution of 1917, and to analyze the achievements of those eras and to adapt them to modern legal realities.*

The main part. *The development of criminal and legal liability for forgery in historical and legal aspect is analyzed in this research. Analyzing the first rudiments of forgery in Roman law, its form and consolidation, it is possible to conduct a comparative analysis of the concept of forgery in canonical law, namely in the Papal Decretals. The following historical development the forgery got in the national legislation, namely the Russian Truth. A kind of prototype of the forgery at that time was slander and forgery of near-boundary marks. Besides, a detailed analysis of criminal liability's consolidation for forgery subjected to such historical monuments as Pskov Charter, Lithuanian Statutes, Ivan the Terrible Code of Law, Catholic Code, Military Clauses, "Rights, which are the Basis for Litigation of the People of Malorossia», Code of Criminal and Correctional Punishments and Criminal Code of 1903.*

Conclusions. *The author of the article concludes that the historical analysis of the legislation that has regulated forgery, allows us to trace the main ways of legal thought's development on this issue. Studies of foreign and domestic scholars as well as accumulated knowledge in the past are an integral part and a guide for modern scientific research of this problem. Extensive experience of legal sciences is a rich ground for the development of ideas and approaches to solve the issue of differentiation and expansion of the concept of forgery.*

Key words: *forgery, Roman law, canonical law, Russian Truth, Pskov Charter, Lithuanian Statutes, Ivan the Terrible Code of Law, Catholic Code, "Rights, which are the Basis for Litigation of the People of Malorossia», Code of Criminal and Correctional Punishments, Criminal Code of 1903.*